

RESEARCH ARTICLE

A Brief Overview Of The History Of Uzbek Translation Studies

Mahmadiyor Asadov

Associate Professor, PhD Tashkent State University of Uzbek Language and Literature Toshkent, Uzbekistan

VOLUME: Special Issue 2026

PAGE: 28-30

Copyright © 2026 European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, this is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike 4.0 International License. Licensed under Creative Commons License a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

The article analyzes the historical development of Uzbek translation and its significance in literature, science, and culture. The translation process is examined from ancient religious texts, through the scientific and literary translations of the Jadid period, the ideologically influenced translations of the Soviet era, to contemporary translations carried out in the context of globalization.

KEY WORDS

translation, Uzbek translation, literary translation, scientific translation, culture, language development, terminology.

INTRODUCTION

Tarjima insoniyat tarixi, madaniyati, ilm-fani va adabiyotining rivojlanishida muhim vosita bo'lib, turli xalqlarning bilim, qadriyat va barcha merosini bir-biriga yetkazishda xizmat qiladi. Tarjima jarayonini na faqat lingvistik o'zgarishlarga, balki madaniy almashuv, dunyoqarash kengayishi va xalqning ma'naviy rivojlanishiga ham hissa qo'shadi.

"Tarjima – bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjima millatlararo muloqotning eng muhim ko'rinishi... Zamonlar osha tarjimaga bo'lgan talab yangilana boradi. Ammo uning ijodiy xarakteri, qayta yaratish san'ati ekanligi o'zgar-may-di. Tarjimaning ko'lami va taraqqiyoti har bir xalqning ma'rifiy darajasiga bog'liq, o'z navbatida, u millatning ijtimoiy tafakkuriga samarali ta'sir etadi" [1:6]. O'zbek tarjimachiligi esa tarixiy jarayon-da turli bosqichlarda shakllanib, rivojlangan va turli kontekstlarda o'z ifodasini topgan. Bu jarayon ilmiy, adabiy va madaniy nuqtayi nazar-dan tahlil qilinishi zarur bo'lgan murakkab va ko'p qirralik hodisa hisoblanadi.

O'zbek tarjimachiligi qadim zamonlardan boshlangan bo'lib, dastlabki e'tibor diniy va ma'rifiy matnlarga qaratilgan. Arab va fors til-laridan o'zbek tiliga tarjima qilingan diniy kitoblar,

xususan Qur'on, hadis va boshqa diniy manbalar xalq ma'naviyatini shakllan-tirishda katta rol o'ynagan. Bu davr tarjimalari so'zma-so'z emas, balki ma'no va mazmunni to'g'ri yetkazishga qaratilgan bo'lib, xalq ongi-da diniy tushunchalarni mustahkamlashga xizmat qilgan. "Har bir xalq adabiyotining rivojlanishida tarjimachilikning ahamiyati katta, zero, tarjima tarixi adabiyot tarixi bilan tengdosh. Buyuk Ipak yo'lida joylashgan O'zbekistonda tarjimachilik qadimdan rivojlangan. Mahmud Qashg'ariy, Rabb'uziy, Qutb, Navoiy, Bobur, Munis, Ogahiy va boshqalar ijodida tarjimaning o'rni katta." [6:8]

Bundan tashqari, qadimgi turkiy manbalar, ilmiy va tarixiy asar-lar tarjima qilinib, jamiyatning axloqiy va madaniy qadriyatlarini tar-qatishda ahamiyat kasb etgan. Shu tariqa, dastlabki tarjima fa-oli-yati nafaqat tilni rivojlantirish, balki xalqning dunyoqarashi, men-ta-li-teti va bilim darajasini oshirishga xizmat qilgan.

Jadidlarning ma'rifatchilik harakati ham keng miqyosda ilmiy-madaniy va ma'naviy aloqalarni talab qilgan. Sho'ro davrida ham dunyo xalqlari adabiyotidan eng yaxshi asarlar tarjima qilindi. Jum-la-dan, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, G'afur G'ulom, Maqsud Shayxzoda, Mirtemir, Hamid Olimjon, Mirzakalon

Ismoil, Zulfiya, Abdulla Qahhor kabi mashhur adiblarimiz jahon mumtoz adabiyoti vakillari L.N.Tolstoy, V.Shekspir, A.S.Pushkin, M.Lermontov, Sh.Rustaveli, N.V. Gogol, J.Bayron, V.Mayakovskiy asarlarini zo'r mahorat bilan tarjima qil-dilar. "Faust" (Gyote), "Ilohiy komediya" (Dante), "Ramayana" kabi jahonshumul asarlar tilimizda yangradi [3:126].

19-asr oxiri va 20-asr boshlarida o'zbek jamiyatida jadidchilik ha-rakati boshlangan. Bu davr tarjima faoliyatida yangi strategik maq-sad va ustivor vazifalarni belgiladi. Jadidlar tarjima orqali o'quv-chi-larni zamonaviy ilm-fan, texnika va madaniyat bilan tanish-ti-rish-ni maqsad qilgan. Shu bois, ilmiy va badiiy tarjima bu davrda keng tar-qalgan. Ilmiy tarjimalar, asosan, tibbiyot, tarix, falsafa va tabiiy fan-lar sohasidagi asarlarni o'zbek tiliga yetkazish orqali xalqning bi-lim darajasini oshirishga hissa qo'shgan.

Jadid davri tarjimalarining yana bir ahamiyati shundaki, ular o'z-bek tilida yangi atamalar va terminologiyani shakllantirishga yor-dam bergan. Tarjimonlar asar mazmunini to'liq va aniq yetkazish bi-lan birga, matnning uslubiy va estetik xususiyatlarini ham saqlashga ha-rakat qilgan. Shu tariqa, ilmiy tarjima o'zbek tilining rivojlanishida mu-him vosita sifatida namoyon bo'lgan.

Badiiy tarjima o'zbek adabiy tilining rivojlanishida muhim vo-sita bo'-lib, xalqni jahon adabiyoti bilan tanishtirishda markaziy o'rin tu-ta-di. Badiiy tarjima nafaqat matnni boshqa tilga o'tkazish jarayoni, balki tar-jimonning ijodiy yondashuvi, badiiy obraz va metaforalarni o'zbek ti-lida mos va tabiiy ifodalash imkoniyatini ta'minlaydi. Shu tariqa, tar-ji-ma jarayoni o'quvchi uchun qiziqarli bo'lishi bilan birga, o'z-bek ti-li-ni-ning leksik, sintaktik va uslubiy boyligini oshiradi.

Badiiy tarjima jarayonida tarjimon bir tomondan matnning ma'-no-si-ni saqlashi, ikkinchi tomondan uning badiiy obraz va stilistik xu-su-si-yat-larini moslashtirishi talab etiladi. Masalan, rus adabiyotining klas-sik va zamonaviy asarlaridan o'zbek tiliga tarjima qilingan she'-riy va pro-zaik matnlari o'zbek tilining turli ifoda vositalarini boyit-gan. Tar-ji-mon-lar ushbu matnlarni o'zbek tilining leksik fondi, turli si-nonimlar va ifo-dali iboralari orqali qayta yaratgan, bu esa o'zbek ada-biy tilining ri-voj-lanishiga sezilarli hissa qo'shgan.

Shuningdek, fors adabiyotidan olingan tarjimalar ham o'zbek ti-li-ga boy, nozik va musiqiy ohangli iboralarni kirishida

muhim o'rin tut-gan. Ma-salan, shoirona va falsafiy matnlarni tarjima qilish ja-ra-yo-ni-da tar-ji-mon-lar matndagi ritm, qiyofa va metaforik tuzilmani o'z-bek ti-lida qay-ta ifodalashga intilgan. Bu jarayon nafaqat tilni boyit-gan, bal-ki o'zbek adabiy tilida ijodiy ifoda imkoniyatlarini kengaytirgan.

Badiiy tarjimada tarjimonning ijodiy roli shuningdek, matnning ma'-daniy kontekstini hisobga olishga ham bog'liq. Tarjimon faqat so'z-lar-ni o'zgartirmay, matndagi milliy urf-odat, madaniy an'ana va ta-rixiy kon-tekstni ham o'zbek tilida to'g'ri aks ettirishi zarur. Shu bi-lan, tar-ji-ma jarayoni faqatgina lingvistik sathda emas, madaniy va ba-diiy ta-fo-vut-larni uyg'unlashtirishda ahamiyatli vositasiga aylanadi.

Bundan tashqari, badiiy tarjima o'zbek tilining sintaksis va mor-fo-lo-giyasiga yangi shakllar kiritishga xizmat qilgan. Tarjimonlar rus, fors va boshqa tillardan olingan murakkab sintaktik konstruk-si-ya-lar-ni o'z-bek tilining tabiiy sintaktik qoidalariga moslashtirib, yangi ibo-ra va jum-la shakllarini joriy qilgan. Bu esa tilning ijodiy im-ko-ni-yat-larini ken-gay-tirish, yangi stilistik vositalarni shakllantirish va ada-biy tilda o'ziga xos ifoda uslublarini rivojlantirishga yordam bergan.

Shu tariqa, badiiy tarjima nafaqat matnni boshqa tilga o'tkazish ja-ra-yoni sifatida, balki o'zbek adabiy tilini boyitish, uning uslubiy xilma-xil-ligini oshirish va xalqni jahon adabiyoti bilan tanishtirishda muhim vo-sita sifatida namoyon bo'lgan. Tarjimonlarning ijodiy yon-da-shuvi, til va madaniyatni uyg'unlashtirishga qaratilgan sa'y-ha-ra-kat-lari, badiiy tar-jimani o'zbek adabiy tilining rivojlanishi va mo-der-ni-zatsiyasida mu-him vositaga aylantirgan.

Sovet davrida tarjima faoliyati siyosiy va ideologik kontekst bi-lan cham-barchas bog'liq bo'lgan. Bu davrda, asosan, klassik va ilmiy ma-te-ri-allar tarjima qilinib, xalqni kommunistik g'oyalar bilan ta-nish-ti-rishga xiz-mat qilgan. Tarjimalar o'zbek tilining terminologik boy-li-gi-ni ri-voj-lan-tirishda muhim rol o'ynagan bo'lsa-da, tarjima erkinligi ba'-zan chek-langan. Shu bilan birga, sovet davrida amalga oshirilgan tar-jimalar o'z-bek adabiy tilining rivojlanishi, ilmiy-terminologik asos-larning sha-k-l-lanishiga, jahon adabiyotining keng manbalari bi-lan tanishishga kat-ta hissa qo'shgan. Tarjimonlar matn mazmunini aniq yetkazish bi-lan bir-ga, lingvistik va stilistik jihatdan ham mos-lik-ni saqlashga intilgan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, tarjima jarayoni yangi

bos-qich--ga ko'tarildi. Globalizatsiya, jahon adabiyoti va ilmfaniga keng kirish imkoniyati tarjima faoliyatini kengaytirdi, til va uslubni boyit--di. Shu davrda, tarjima nafaqat badiiy va ilmiy, balki siyosiy, iqtisodiy va texnik matnlarni ham qamrab olgan. Zamonaviy tarjimada lingvistik bilim, madaniyatlararo tafovutlarni hisobga olish va matnning kommu--ni--kativ mosligini ta'minlash asosiy omil sifatida namo--yon bo'ladi. Tarjima nazariyasi ham dunyo tarjimashunoslari qarashlaridan kelib chiqib, yangicha yondashuvlarda takomillashdi.

Mustaqillik davrida amalga oshirilgan tarjimalar orqali o'zbek tilining xalqaro standartlarga mos kelishi, yangi terminlar va uslubiy vositalar shakllanishi ta'minlangan. Shu bilan birga, tarjima jarayoni-da zamonaviy texnologiyalar, elektron lug'atlar va avtomatlashtirilgan tarjima tizimlaridan foydalanish kengaygan.

Tarjima metod va usullari ham tarixiy jarayonda rivojlanib, diver--sifikatsiyalashgan. Klassik davrda so'zma-so'z tarjima va izohli tarjima keng qo'llanilgan bo'lsa, hozirgi paytda ma'noga asoslangan, funktsional va kommunikativ yondashuvlar ustunlik qilmoqda. Tarjimonlar lingvistik va madaniy bilimlarni hisobga olib, matnning uslubiy va estetik xususiyatlarini saqlashga intiladi. Zamonaviy tarjima-da, shuningdek, elektron lug'atlar, mashina tarjima va boshqa texnologik vositalardan foydalanish keng tarqalgan. Shu tariqa, tarjima jarayoni nafaqat matnni boshqa tilga o'tkazish, balki uning ma'no, konstekst va uslubiy xususiyatlarini saqlashga qaratilgan.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, o'zbek tarjimachiligi tadrjijiy shakllanib, rivojlanib kelgan va bugungi kunda ham o'zining muhim ijtimoiy, madaniy va ilmiy ahamiyatini saqlab qolmoqda. Tarjima nafaqat bilim almashinuvi vositasi, balki milliy adabiyot va tilning boyligi, xalqning madaniy merosi va dunyoqarashini kengaytiruvchi vosita sifatida qadrlanadi. Tarjima faoliyatini yanada rivojlantirish, zamonaviy metod va yondashuvlarni joriy qilish, tarjimonlarni malkali tayyorlash zamon talabidir. Shu tariqa, tarjima jarayoni nafaqat lingvistik, balki madaniyatshunoslik va adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan ham katta ilmiy ahamiyatga ega.

REFERENCES

[1] – Исомиддинов З. Таржима ва тил. – Тошкент: Adabiyot,

2024.–320 б.

[2] – Сирожиддинов С., Одилова Г. Бадий таржима асослари. – Т.: Mumtoz so'z, 2011.

[3] – Asadov, M.T. 2021. "Fransuz-o'zbek tarjimachiligi istiqbollari". O'zbekiston: til va madaniyat 1 (3): 125-134.

[4] – Mahmadiyor Asadov. Homo poetikus konsepsiyasi: Navoiy va Rumi. jild. 1 No 1 (2025): Sharq mumtoz poetikasi muammolari: Navoiy va Rumi.

[5] – Mahmadiyor Asadov. (2025). The concept of individualism and absurdity in Camus' the stranger. American Journal of Philological Sciences, 5(03), 119–123. <https://doi.org/10.37547/ajps/Volume05Issue03-30>

[6] – Асадов М. (2020) Альбер Камю ва Хуршид Дўстмуҳаммад прозасида абсурд қаҳрамон муаммоси/ "Сўз санъати сўзлиги", 3 жилд, 2 – сон. Тошкент. 2020йил. – Б.117 – 126.